

Bokanmeldelse

Arnfinn H. Midtbøen, Kari Steen-Johnsen og Kjersti Thorbjørnsrud (red.)

Boundary Struggles: Contestations of Free Speech in the Public Sphere

Oslo: Cappelen Damm Akademisk 2017, 320 sider

ISBN 9788202535032

Åpent tilgjengelig: <https://press.nordicopenaccess.no/index.php/noasp/catalog/book/16>

Jostein Gripsrud

Professor

Institutt for informasjons- og medievitenskap, UiB

Collegium for Advanced Studies, University of Helsinki

Jostein.Gripsrud@uib.no

Det fire år lange prosjektet om ytringsfrihetens status i Norge, finansiert av Fritt Ord, har med denne engelskspråklige publikasjonen fått en verdig akademisk, internasjonalt orientert oppsummering. Prosjektet, ledet av Institutt for samfunnsforskning (ISF), involverte et betydelig antall forskere med flerfaglig bakgrunn, basert hovedsakelig ved ISF og Institutt for medier og kommunikasjon ved Universitetet i Oslo. I forskergruppa inngikk deltakere med bakgrunn fra både sosiologi, medievitenskap, statsvitenskap og jus. På nettstedet ytringsfrihet.no kan en finne fram til over et dusin rapporter, artikler og bøker som er utgitt i prosjektet. En tilsvarende mangesidig gjennomlysning av ytringsfrihetens vilkår i et land, med særlig henblikk på en helt sentral debatt, er det svært vanskelig, om ikke umulig, å finne annetsteds. På et område der jussen av gode grunner har stått sentralt, stilles i denne boka spørsmål som disse, på et samfunnsvitenskapelig grunnlag: Hvem er innenfor, hvem er utenfor, hva er tillatt, hva er ikke tillatt? Stridigheter omkring slike spørsmål bekrefter eller omdefinierer tidligere etablerte fellesskap og solidaritetsbånd. Det som foregår i offentlighetens ulike arenaer har ikke bare sosiale forutsetninger, det har også sosiale konsekvenser. Denne påminnelsen ser jeg som bokas kanskje viktigste bidrag, ved siden av de ulike empiriske resultatene som presenteres.

Boka er skrevet på stort sett utmerket engelsk. Spesielt spenstig prosa er det ikke, men det er vel heller ikke et prioritert mål i vitenskapelig sammenheng. Her følges i stor grad

en velkjent retorisk mal i oppbygningen av hvert kapittel: Først sier vi hva vi skal gjøre, så gjør vi det, og så sier vi hva vi har gjort. Det er veldig ordentlig alt sammen, og jeg foreslår ingen vraking av standard artikkelform. Men siden dette er ei bok, kunne en litt friere og dermed varierende form bidratt til å redusere en fornemmelse av noe mekanisk repetitivt under lesningen.

I det første kapitlet gir redaktørene en god oversikt over problematikken, inkludert faglige diskusjoner av ytringsfrihetsbegrepet, samt over ulike dimensjoner ved den norske konteksten og over bokas innhold. Sentralt i kapitlet står presentasjonen av antologiens hovedansvarlige: Belysning av de sosiologiske grensene for ytringsfriheten. Forfatterne plasserer boka som del av en mer generell utforskning av sosiale grensetrekkninger og deres betydning, og viser til Lamont og Molnár (2002) i denne forbindelsen. Men en teoretisk hovedinspirasjon er, mer spesifikt, Jeffrey Alexanders bok *The Civil Sphere* (2006). Alexanders begrep om «sivilsfæren» ligger ganske nær begrepet om «offentligheten», om enn med noen viktige forskjeller. Forskjellene hindrer ikke at idéen om stadige strider om grensetrekkninger av ulike slag i det Alexander betrakter som en fragmentert og motsetningsfull «sivilsfære» er klart relevante også fra andre offentlighetsteoretiske synsvinkler.

Kapittel 2, av Audun Fladmoe og Marjan Nadim, er det første av åtte kapitler hvor resultatene av ulike empiriske undersøkelser legges fram. Det har «hatefulle ytringer» eller «hatefull tale» – *hate speech* – som tema. Det empiriske grunnlaget for kapitlet er en nettbasert survey utført i juni 2016 med 5054 respondenter og en responsrate på 44,6 prosent, så høye tall at det blir metodisk forsvarlig å studere spesifikke undergrupper. Forfatterne finner for eksempel at kvinner og folk med innvandrerbakgrunn er mer utsatt enn andre for hatsnakk av den typen det fins lovgivning mot (rettet mot kjønn, rase, etnisitet, religion, seksuell orientering, handicap). Hatsnakk kan klart begrense bestemte gruppers deltakelse i offentligheten. Men studien viser også at andre typer ubehageligheter i sosiale medier er fordelt likt på medlemmer av ulike grupper, og slike erfaringer har like stor begrensende kraft som juridisk dekket hatsnakk når det gjelder folks deltakelse i offentlige diskusjoner.

Audun Fladmoe og Kari Steen-Johnsen tar i tredje kapittel for seg villigheten til å diskutere religionskarikaturer i både offentlige og det de kaller halv-offentlige og mer private sammenhenger. Det empiriske grunnlaget er også her surveydata, fra en undersøkelse foretatt i august 2015. Gjennomgående preges både dette og de andre bidragene med lignende materiale av fine, nyanserte drøftinger. Karikaturdebattene i 2005–06 og i 2015 var egnet for flere typer grensetrekkninger, både mellom etnisk majoritet og minoriteter og mellom akseptable og uakseptable meninger. Teorien om taushetsspiralen (Noelle-Neumann, 1974), om hvordan folk tenderer til å holde munn hvis de har meninger de antar avviker fra majoritetens, bekreftes på bestemte måter. Oppfatningen av det generelt dominerende meningsklimaet bestemmer for eksempel i stor grad om folk tør å snakke i halv- og heloffentlige sammenhenger, selv om det en mener har full støtte i ens nærmeste kretser. Ikke alle resultater er like overraskende: Folk er mindre redde for å si hva de mener i private enn i «halvprivate» (sosiale medier) og helt offentlige sammenhenger (s. 100). Studien viser ellers blant annet at publikum mente seg å oppfatte hva som var akseptable og hva som var uakseptable meninger i karikaturdebattene – og tilpasset sin opptreden etter dette.

I kapittel 4 ser Thorbjørnsrud og Fladmoe sammen med medievitoren Hallvard Moe (fra UiB) nærmere på sammenhengene mellom partipreferanser, innvandringspolitiske hold-

ninger og tillit til mediene. Her kombineres kvantitativ og kvalitativ metode på en enkel og godt motivert måte. Innledningsvis argumenteres det for hvor viktig det er for demokratiet med utbredt tillit til nyhetsmedier som leverer troverdig og sannferdig innhold. Noen funn er i og for seg vel kjente, som at publikum (fornuftig nok) har liten tillit til journalister og produktene deres generelt når det gjelder evnen til å holde egne holdninger helt unna det profesjonelle arbeidet. Men et klart flertall mener at denne sammenblandingen bare skjer «til en viss grad», bare få mener det skjer «i stor grad» (s. 123). Tilliten til mediernes nøytralitet synker imidlertid klart jo lengre til høyre en kommer med hensyn til partipreferanser (s.st.). Ved hjelp av statistisk analyse (regresjon) kan de også vise at Fremskrittspartisypatisørers misnøye med mediene i svært stor grad er knyttet til innvandringsspørsmålet.

Den kanskje mest interessante delen av kapitlet er viet kvalitativ analyse av svarene på et åpent spørsmål, der respondentene med egne ord skulle peke ut grupper de mente var underrepresenterte i norske nyhetsmedier. Svarene viste seg ofte å være mer rikholdige enn ventet. En utbredt kritikk mot mediene gjaldt en tabloid tendens til å framheve det ekstreme og sensasjonelle til fortrensel for det mer midtstrøms resonnable. Denne kritikken kom fra hele det politiske spekteret. En annen kritikk gjaldt svak representasjon av «sårbar grupper», en tredje svak representasjon av områder utenfor Oslo. Også de to sistnevnte kom fra alle politiske kanter. En fjerde type handlet om innvandring, men rommet både kritikk av stereotyp framstilling av muslimer og underrepresentasjon av innvandringskritikk – henholdsvis fra venstresiden og FrP. En siste kategori inneholdt sterke uttrykk fra FrP-sympatisører for mistillit både til nyhetsmediene, offentligheten og det demokratiske systemet generelt. Interessant nok fant en *ingen* som mente at venstresiden var utestengt fra mediene på noe vis.

Det femte kapitlet, av medieviterne Karoline Andrea Ihlebæk og Ingrid Endresen Thorseth, baserer seg på 22 intervjuer med debattredaktører i et utvalg av de største avisene i landet. Det gjøres godt greie for tidligere forskning på og teorier om portvaktfunksjonen i mediene, og analysen av materialet gir et nyansert, interessant inntrykk av tenkemåter og dilemmaer hos de som har denne funksjonen i dagens aviser. De konkurrerer ikke bare med hverandre, men også med sosiale medier, bloggere etc.

Sjette kapittel, av medieviter Terje Colbjørnsen, analyserer offentlige debatter om ytringsfrihet på tidspunkt der denne rettigheten kom i sentrum i nyhetsbildet mellom 1993 og 2015. Debattene er relativt kortvarige, de representerer «kritiske øyeblikk» som fordrer refleksjon over ytringsfrihetens verdi – og grenser. To hovedposisjoner skiller seg ut: «absoluttistene» og «konsekvensialistene» – de som mener at ytringsfriheten er en absolutt verdi med knapt noen grenser, og de som understreker verdien av å veie for og mot når en vurderer å publisere noe som kan såre eller provosere enkelte grupper i samfunnet. Colbjørnsen påpeker også at diskusjonene i påfallende liten grad preges av «følelser», de er i overveiende grad fornuftspregede – påstander om å være «krenket» eller et «offer» får liten vekt. Samtidig er diskusjonene nettopp animert av til dels sterke følelser, ofte litt uforutsigbare og livlige.

Det sjuende kapitlet er av Arnfinn H. Midtbøen og basert på intervjuer med ledere i de politiske partienes ungdomsorganisasjoner. Kapitlet er et av de mest leservennlige og interessante. Det handler om kostnadene ved å befinne seg i offentligheten til stadighet

– Sandra Brochs beretning om sine erfaringer gjør inntrykk. Men særlig handler det om meningspress i partiorganisasjoner – ikke minst på de øvre nivåene. KrFU-lederen forteller blant annet at det er vanskelig å framføre avvikende meninger om ekteskap mellom mennesker av samme kjønn. Mest slående er likevel fortellingene fra venstresiden. En leder for Rød Ungdom og to ledere for Sosialistisk Ungdom snakker om hvor utfordrende det er å mene noe annet enn «hovedlinja», og om hvor snare en på den politiske kanten er med å sette merkelapper på avvikere og motstandere. For de to SV-erne er innvandringspolitikken området hvor det er vanskeligst å være åpen, for eksempel om nyanseringer og kritikk av en del innvandringsliberale standpunkter. Samtidig sitter de altså alle og snakker åpent om dette, under fullt navn. Det sier sitt om forholdene her i landet.

I åttende kapittel presenterer Marjan Nadim resultater fra en undersøkelse av minoriteters representasjon i mediene. Undersøkelsen omfatter en gjennomgang av forskningslitteratur på området og tolv dybdeintervjuer med ti «potensielle» deltakere i offentligheten og to aktive medieaktører, alle med religiøs eller etnisk minoritetsbakgrunn. Metodisk sett er det et problem at «potensielle deltakere i offentligheten» er en vanskelig definerbar kategori. Men artikkelen blir likevel interessant, ikke minst fordi utvalget også rommer to personer med jødisk tilknytning. Et hovedfunn er at de intervjuede ikke betrakter det å komme inn og ytre seg i mediene som et stort problem. Dét er derimot hvordan de framstilles og forstås, den identiteten de *tilskrives*. Å ville representere seg selv og framføre egne meninger samtidig som en plasseres i en etnisk eller religiøs gruppe og ses som en *representant for* denne gruppen, byr på store utfordringer. En gruppe-representant har mindre ytringsfrihet enn en som representerer seg selv.

Kjersti Thorbjørnsruds niende kapittel er siste bidrag som presenterer ny empiri. Det er helt ut viet innvandringskritikerne og deres perspektiv. Materialet består av 14 dybdeintervjuer. Det er ikke tilfeldig at dette bidraget er plassert nær Bernard Enjolras' teoretiske avslutningskapittel. Thorbjørnsruds intervjuer, fint analysert og presentert, gir nemlig bokas tydeligste eksemplifiseringer av den sammenhengen mellom offentlig diskurs og enkeltmenneskers liv som er bokas hovedtese. De grensene som trekkes mellom det akseptable og det uakseptable, mellom de med innflytelse på den offentlige samtalsinnhold og former og de uten slik innflytelse, gjør med nødvendighet at noen plasseres på utsiden av disse grensene. I intervjuene møter leseren en temmelig sammensatt flokk. Det de har felles, er ulike grader og typer av kritikk mot innvandringspolitikken. Erfaringene med utstøting og fordømmelse, forholdsregler mot å miste kunder og så videre, gjør inntrykk selv i vitenskapelig innpakning.

Siste kapittel rommer Bernard Enjolras' ambisiøse forsøk på å tenke gjennom filosofiske og sosiologiske, normative og empiriske, idealistiske og realistiske bidrag til hva en samlet kunne kalle offentlighetens sosiologi. Det er mye godt å si om hans framstilling av Habermas' utvikling. Ikke minst er jeg glad for at Bernhard Peters' innflytelse nevnes. Men det undrer meg at verket Peters mest direkte bidro til, *Faktizität und Geltung* – særlig åttende kapittel, om massemediene – ikke er omtalt. Offentlighetens rom for debatt kunne også tydeligere blitt sett i sammenheng med offentligheten som et rom for organisert påvirkning. Men alt sånt blekner en smule i forhold til alle de spennende spørsmålene Enjolras åpner for gjennom koplingen av sosiologisk teori om sosiokulturelle grenser til teori om offentlig samtale. Sammenhengen mellom offentlig samtale og reproduksjon av skoleskil-

ler er sjelden belyst, for å nevne ett eksempel. Å betrakte offentlig debatt som sosiale ritualer hvor samfunnets felles normer reflekteres over og eventuelt reformuleres, er heller ikke spesielt vanlig. Enjolras' kapittel blir en flott, utfordrende avslutning på ei sjeldent rikholdig og tankevekkende, internasjonalt ganske enestående bok.